

AUTORI ZNANSTVENIH RADOVA I AUTORSKO PRAVO

AUTHORS OF SCIENTIFIC PAPERS AND COPYRIGHT

Ivana Pažur

Knjižnica Instituta “Ruđer Bošković”, Zagreb

ipazur@rudjer.irb.hr

UDK/UDC 001::050:347.8

001-05:347.8

Istraživanje/Research paper

Primljeno/Received: 29. 9. 2003.

Sažetak

Znanstvenici u ulozi autora drugačije se odnose prema autorskom pravu nego autori beletristike i ostale literature, što je u najvećoj mjeri uzrokovano drugačijim motivima objavljivanja radova. Prevladavajući model u objavljivanju znanstvenih radova znanstvenike primorava na odricanje od autorskog prava i njegovo prepuštanje izdavaču, što ima za posljedicu situaciju u kojoj autori ne mogu slobodno raspolagati svojim radovima ponekad čak ni u edukacijske svrhe.

Ispitivanje hrvatskih izdavača znanstvenih časopisa i njihovog odnosa prema alternativnim oblicima objavljivanja znanstvenih radova (u elektroničkim arhivima (*preprint* i *postprint*) i na osobnim mrežnim stranicama) pokazalo je da mnogi izdavači takve oblike nedovoljno poznaju te da u svojoj izdavačkoj politici nisu jasno definirali stav prema njima.

Rezultati su pokazali da većina izdavača ne dopušta neki oblik objavljivanja rada (*preprint* arhiv, mrežna stranica) prije samog objavljivanja u časopisu (74 posto), no s druge strane velik broj izdavača dopušta objavljivanje u *postprint* arhivima i na mrežnoj stranici nakon objavljivanja u časopisu (65 posto).

Ključne riječi: autorsko pravo, znanstvenici, mrežne stranice, elektronički arhivi, *preprint* arhivi, *postprint* arhivi, samoarhiviranje

Summary

Scientists as authors have different attitude towards copyright, as opposed to authors of fiction and other publications, which is mostly based on different publishing motives.

The dominant publishing model of scientific papers is still based on scientists' willingness to publish without payment as well as to sign away their copyright to the publisher. As a result the authors are often unable to use their papers later, not even for educational purposes.

Research of Croatian publishers of scholarly journals and their acceptance and attitude towards alternative, new publishing models (preprint and postprint archives as well as personal web pages), has shown that a great number of publishers are not well-acquainted with the new models and have no clear attitude towards them. The majority has also not yet incorporated these models in their copyright policy.

According to the results, 74% of Croatian publishers do not allow preprint publication (preprint archive or web page), but on the other hand postprint publishing (postprint archive or web page) is allowed in 65%.

Keywords: copyright, scientists, web pages, eprint archives, preprint archives, postprint archives, self-archiving

1 Uvod

Internet je donio dosad neslućene i revolucionarne mogućnosti objavljivanja i distribucije znanstvenih radova. Znanstvenik sada može i znatno jednostavnije samostalno objavljivati svoje radove, primjerice na vlastitoj mrežnoj stranici. Unatoč tomu, ta opcija nije još opće prihvaćena među autorima zbog motiva i uhodanog procesa objavljivanja,¹ koji su utvrdili mehanizme što vrijede i danas: urednici i recenzenti² osiguravaju kvalitetu radova, kao i kvalitetu i ugled časopisa. Na važnost i duboku infiltriranost ovih mehanizama upućuje i njihovo “preslikavanje” u proces objavljivanja elektroničkih časopisa. Uz navedene razloge, mnogi autori zaziru od objavljivanja u digitalnom mediju i zbog toga što im se čini da imaju manju kontrolu nad uporabom i plagiranjem svojih radova.

Časopisi su se od samog postanka pa do danas prometnuli u najvažnije sredstvo diseminacije znanstvenih postignuća i spoznaja što je posebno izraženo u prirodnim znanostima. Kolika se važnost u znanstvenim krugovima pridaje objavljivanju radova, očituje se u već otprije poznatoj krilatici “objavi ili propadni”.

Za postanak i opstanak znanstvenih časopisa nužna su dva podjednako važna čimbenika – izdavači i znanstvenici u ulozi autora radova. S jedne strane, časopisi ovise o autorima, količini i kvaliteti njihove pisane produkcije, a s druge strane, autori ovise o izdavačima koji će njihove radove objaviti i, što je još važnije, distribuirati čitateljstvu. No, bez obzira na ovu međuovisnost, izdavači su od samih početaka diktirali uvjete objavljivanja, u velikoj mjeri nepovoljne za autore znanstvenih radova.

Komercijalni položaj autora počeo se mijenjati tek u 19. stoljeću s masovnom proizvodnjom papira, boljim mogućnostima tiskanja, opismenjavanjem i pojavom profesionalnih pisaca, dok razvojem masovnog tržišta za tiskanu i kasnije snimljenu i emitiranu riječ, autori dobivaju ekonomsku ulogu kakvu nikada prije nisu imali.³

¹McKnight objašnjava da ne objavljuje radove na internetu jer nisu recenzirani. Vidjeti: McKnight, C. Copyright in the electronic domain: an author's view. // *Library management* 17, 8(1996), 30-33.

²Recenzija se smatra vrlo bitnim preduvjetom kvalitete rada; prema općem shvaćanju, nerecenzirani radovi slabije su kvalitete pa, prema tome, i manje vrijedni.

³Bennett, S. Author's rights. // *Journal of electronic publishing* 5, 2(1999).

S pravnog aspekta vlasništvo nad autorskim djelom prebacuje se s izdavača na autora, kojemu se u potpunosti priznaje vlasništvo nad njegovim djelom. Promjeni situacije posebno su pridonijeli međunarodni zakonski akti, počevši od Bernske konvencije iz 1886. i njezinih kasnijih revizija pa do novijih akata koji autorsko pravo nastoje pratiti u skladu s novonastalim digitalnim okruženjem (WIPO ugovor o autorskom pravu (WCT) iz 1996.).⁴

Ideja zaštite intelektualnog vlasništva izravno je povezana s potrebom zaštite prihoda od intelektualnog "proizvoda". To znači da je glavna domena autorskog prava komercijalni svijet čija pravila nisu prikladna za akademsku zajednicu u kojoj su motivi objavljivanja drugačiji.^{5,6}

Ovaj rad samo ocrta suvremena kretanja u području autorskog prava koja se tiču znanstvenika i izdavača znanstvenih radova. Poseban naglasak dan je istraživanju odnosa hrvatskih izdavača znanstvenih časopisa prema alternativnim elektroničkim oblicima objavljivanja radova kroz koje se odražava i odnos prema (ne)preuzimanju autorskih prava od autora.

2 Objavljivanje znanstvenih radova u digitalnom mediju

2.1 Novi oblici objavljivanja znanstvenih radova

Trenutno se mogu razlikovati dva vida elektroničkog izdavaštva: *komercijalni i nekomercijalni vid*,⁷ dok nove oblike objavljivanja znanstvenih radova ugrubo možemo svrstati u tri glavne skupine: *elektronički časopis, elektronički arhiv i osobna mrežna stranica*.

Elektronički časopisi predstavljaju oblik objavljivanja znanstvenih radova koji još i danas, u većini slučajeva, nastaje kao pandan tiskanoj inačici oponašajući njenu strukturu izlaganja sadržaja, ali i izgled. Iako većina elektroničkih časopisa spada u domenu komercijalnog izdavaštva, sve su brojniji besplatno⁸ dostupni elektronički časopisi, od kojih mnogi izlaze samo u elektroničkom obliku.

Elektronički arhiv sadrži neobjavljene radove i/ili radove prihvaćene za tisak (*preprint*), ali i/ili već objavljene radove (*postprint*). Neki arhivi sami prikupljaju građu, dok drugi omogućuju autorima samostalno pohranjivanje (samoarhiviranje). Svrha je elektroničkih arhiva brža dostupnost rada javnosti pa, u pravilu, pružaju besplatan pristup svim zainteresiranim korisnicima.⁹

⁴Gliha, I. Autorsko pravo : zbirka propisa, uvodni tekst, stvarno kazalo : prema stanju na dan 6. travnja 2000. Zagreb : Informator, 2000., str. 3.

⁵Bachrach, S. et al. Who should own scientific papers? // Science 281, 5382,(1998), 1459-1460.

⁶Law, D. G.; R. L. Weedon; M. R. Sheen. Universities and article copyright. // Learned publishing 13, 3(2000), 141-150.

⁷Isto.

⁸Na primjer, baza elektroničkih časopisa EZB (<http://knjiznica.irb.hr/ezb/>) registira 16 001 naslov, od čega je trenutno besplatno dostupno svim korisnicima 5429 naslova.

⁹Melinščak-Zlodi, I. Elektronički arhivi : revolucija u pristupu znanstvenim informacijama? // 5. seminar Arhivi, knjižnice, muzeji : mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture : zbornik radova / uredile Mirna Willer i Tinka Katić. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2002. Str. 108-120.

Osobne mrežne stranice predstavljaju najrudimentarniji oblik samoarhiviranja koji može biti *preprint* i/ili *postprint*. Glavni je nedostatak ovog oblika objavljivanja neredovito osuvremenjivanje stranice. Zbog zastarjelosti i neispravnih poveznica predstavljaju prilično nepouzdan izvor pa se nerijetko događa da neki rad više nije dostupan posjetimo li stranicu nakon dužeg vremena.

2.2 Model objavljivanja znanstvenih radova

Prema modelu ustaljenom kod objavljivanja tiskanih časopisa, a sada prenesenom i u digitalni medij, autori s izdavačem potpisuju ugovor kojim mu ustupaju svoja autorska prava. U SAD-u i Velikoj Britaniji, osobito kod izdavača časopisa iz prirodnih, tehničkih i medicinskih znanosti,¹⁰ takvi su ugovori postali norma koja izdavačima u većini slučajeva osigurava ne samo pravo objavljivanja tiskane inačice, već i drugih inačica u svim trenutno poznatim medijima (u elektroničkom obliku, online bazama podataka, na internetu) ili onima koji će se tek pojaviti. Uz to, prenošenje autorskog prava na izdavača pruža zaštitu od njegove povrede, omogućuje posredovanje u traženju dopuštenja od treće strane za korištenje autorova djela, osigurava kontrolu nad distribucijom i korištenjem (npr., ograničavanje pristupa pomoću nove tehnologije – *pay per view*)^{11,12} te široku diseminaciju. Razlozi su svemu tome ekonomske naravi. Izdavači ističu visinu svojih ulaganja u znanstvenu publikaciju i zaštitu od zlorabe. Primjerice, časopis *Science*¹³ traži preuzimanje autorskog prava jer smatra da kao izdavač materijalno podupire i zaštićuje proizvod koji stvara zajedno s autorom, odnosno procjenjuje kvalitetu radova što doprinosi kvaliteti časopisa kao cjeline.^{14,15}

Tako akademska zajednica u potpunosti gubi kontrolu nad objavljivanjem i distribuiranjem znanstvenih radova, a autori pravo objavljivanja nekog oblika prethodnog ili naknadnog izdanja svog rada na osobnim ili sveučilišnim mrežnim stranicama, diskusijskim listama, u elektroničkim arhivima itd. (sveučilišni i nekomercijalni izdavači po tom su pitanju ipak liberalniji), što mnogi smatraju ozbiljnom prijetnjom slobodi znanstvene komunikacije.¹⁶

Izdavači ne žele objavljivati radove koji su se već pojavili, npr., kao *preprinti* ponajprije zato što ih smatraju već objavljenim. Isto vrijedi i za radove objavljene na osobnoj mrežnoj stranici autora.¹⁷ Drugi je razlog financijske naravi. Očekuje se, naime, smanjenje broja pretplatnika iako je, npr., iskustvo s *Los Alamos arXivom* pokazalo da časopisi iz fizike nisu financijski ugroženi njegovim postojanjem.¹⁸

¹⁰Bachrach, S. et al. Nav. dj.

¹¹Isto.

¹²Willinsky, J. Copyright contradictions in scholarly publishing. // First Monday 7,11(2002). http://firstmonday.org/issues/issue7_11/willinsky/index.html (2003-06-09)

¹³Priznat časopis iz prirodnih znanosti, s visokim faktorom utjecaja (23.329 za 2001.).

¹⁴Bloom, F. E. The rightness of copyright. // Science 281, 5382(1998), 1451.

¹⁵Cornet, M.; B. Vollaard. Tackling the journal crisis : working paper 121. <http://www.cpb.nl/nl/pub/werkdoc/121> (2003-06-13)

¹⁶Hugenholtz, P. B. Copyright vs. freedom of scientific communication. // Learned publishing 13, 2(2000), 77-81.

¹⁷Peters, S. Changing attitudes to copyright. // Learned publishing 12, 1(1999), 45-46.

¹⁸Law, D. G.; R. L. Weedon; M. R. Sheen. Nav. dj.

Uz opisani model, postoje i slučajevi u kojima izdavač ipak ne preuzima autorsko pravo, već traži licenciju tj. dopuštenje za objavljivanje rada u mediju specificiranom u ugovoru.¹⁹ Tako je, primjerice, istraživanje izdavačkih ugovora za prijenos autorskog prava u okviru projekta RoMEO pokazalo da se u 90 posto ugovora traži od autora prepuštanje autorskog prava, no 12 izdavača kao alternativu nudi i neki oblik licencnog ugovora.²⁰

No, situacija se nezaustavljivo mijenja. Sve je više izdavača, čak i velikih komercijalnih kuća, koji uz objavljivanje u časopisu dopuštaju i neki vid objavljivanja radova u alternativnim elektroničkim oblicima (npr., John Wiley & Sons i Springer Verlag dopuštaju pohranu u *preprint* i *postprint* elektronički arhiv, Blackwell stavljanje *preprint* nerecenzirane inačice rada na nekomercijalni mrežni poslužitelj, a Elsevier na javno dostupan mrežni poslužitelj).²¹

Istraživanje izdavača i njihove politike prema autorskom pravu provedeno u okviru projekta RoMEO obuhvatilo je oko 80 izdavača. Rezultati su pokazali da 34 izdavača (42,5 posto ili 49,1 posto naslova) formalno podržava neki oblik objavljivanja u elektroničkom arhivu (*preprint*, *postprint* ili u oba). Samo *preprint* arhiviranje podržava 7 (8,7 posto), samo *postprint* 7 (8,7 posto), a oba 20 (25 posto). Niti jedan vid samoarhiviranja formalno ne podržava 46 (57,5 posto) izdavača.

Prema istraživanju provedenom u lipnju 2003. 69 posto izdavača dopušta naknadno objavljivanje radova na mrežnim stranicama, a gotovo polovina izdavača (osobito veći izdavači) također dopuštaju objavljivanje i prethodnih publikacija što je jasan pokazatelj bitne promjene njihovih shvaćanja. Isto tako, pokazalo se da su izdavači čak naklonjeniji objavljivanju radova na vlastitom nego li na institucijskom mrežnom poslužitelju.²²

2.3 Znanstvenik kao autor

2.3.1 Motivi objavljivanja

Znanstvenik ima drugačije motive objavljivanja od autora ostale literature, iz čega proizlazi i njegov stav i odnos prema autorskom pravu. Njegov primarni interes nije financijske naravi kao kod ostalih autora, budući da prihod ostvaruje u ustanovi gdje je zaposlen, a radove uglavnom objavljuje u znanstvenim časopisima u kojima se ne isplaćuju autorski honorari.

¹⁹Kada medij nije specificiran, njemački, francuski, belgijski i nizozemski zakoni ugovor interpretiraju u korist autora. Vidjeti: Hugenholtz, P. B. Nav. dj.

²⁰Projekt RoMEO (Rights METadata for Open archiving) započeo je 1. kolovoza 2002., a završio 31. srpnja 2003. U okviru projekta provedeno je više istraživanja o kojima će biti riječi u ovom radu. Vidjeti: Gadd, E.; C. Oppenheim; S. Proberts. RoMEO studies 1 : the impact of copyright ownership on academic author self-archiving. // Journal of documentation 59, 3(2003), 243-277. <http://www.lboro.ac.uk/departments/lis/disresearch/romeo/RoMEO%20Studies%201.pdf> (2003-05-26)

²¹Gadd, E. C. Oppenheim; S. Proberts. Nav. dj.

²²Cox, J.; L. Cox. Scholarly publishing practice : the ALPSP report on academic journal publishers' policies and practices in online publishing. <http://www.alp.org/news/sppsummary0603.pdf> (2003-09-10)

Osnovni je motiv objavljivanja znanstvenih radova što šira diseminacija autorovih spoznaja i dostignuća, o kojima u najvećoj mjeri ovisi njegov akademski status, ugled i priznanje u znanstvenim krugovima. Financijska korist je neizravna, odnosno status priznatog autora osigurava mu novac za daljnja istraživanja i projekte, pozvana predavanja, sudjelovanje na konferencijama i sl.

Istraživanje provedeno 1999.²³ upravo je imalo za cilj utvrditi motivaciju znanstvenika i čimbenike koji utječu na izbor časopisa za objavljivanje. Što se tiče motivacije, rezultati su pokazali da je autorima važna recenzija, te napredovanje u karijeri praćeno porastom osobnog ugleda i osiguranje financiranja budućeg rada. Izravnu financijsku korist naveo je vrlo mali broj ispitanika. Pri izboru časopisa u kojem žele objaviti rad, bitna je njegova reputacija, odnosno važnost koju mu pridaje akademska zajednica, faktor utjecaja, međunarodni doseg, tj. pokrivenost sekundarnim publikacijama i, naravno, krug čitatelja.^{24,25,26,27} Vezano uz sam proces izlaženja, zabrinjava ih autorsko pravo, neažurno objavljivanje (osobito autore iz prirodnih znanosti) i recenzija (spor recenzentski postupak, površne recenzije i antagonizam recenzenata).²⁸

2.3.2 Odnos prema autorskom pravu

Kao stvaratelj rada, autori imaju inicijalno autorsko pravo koje mogu zadržati ili dati izdavačima.²⁹ No, ima i mišljenja po kojima su vlasnici znanstvenih radova sveučilišta ili znanstvene ustanove u kojima radovi nastaju.³⁰

Prema istraživanju provedenom 2002.^{31,32} 79 posto akademskog osoblja smatra da autorsko pravo na znanstvene radove imaju autori, 17 posto ustanove, a preostalih 4 posto smatra da je vlasništvo sporno.

Na isto pitanje u istraživanju provedenom u okviru projekta RoMEO, 32 posto ispitanika odgovorilo je da ne zna tko posjeduje autorsko pravo, 7 posto smatra da je vlasnik ustanova, a 61 posto da znanstvenici imaju autorsko pravo na svoje znanstvene radove.³³

Iz gore spomenutih rezultata istraživanja evidentno je da velik broj autora znanstvenih radova sebe smatra i posjednicima autorskog prava, no nije zanemariv broj onih koji ne znaju tko posjeduje autorsko pravo. Iz toga slijedi pitanje koliko

²³Swan, A.; S. Brown. What authors really want : the ALPSP author survey. <http://www.alpsp.org/swan.pdf>, <http://www.alpsp.org/publications/pub1.htm> (2003-06-27)

²⁴U hrvatskoj znanstvenoj zajednici veću vrijednost imaju radovi objavljeni u časopisima citiranim u bazi Current Contents.

²⁵Swan, A.; S. Brown. Nav. dj.

²⁶Cornet, M.; B Vollaard. Nav. dj.

²⁷Bloom, F. E. Nav. dj.

²⁸Swan, A.; S. Brown. Nav. dj.

²⁹Okerson, A. Whose article is it anyway : copyright and intellectual property issues for researchers in the 90s. // Notices of the AMS, 43, 1(1996).

³⁰Law, D. G.; R. L. Weedon; M. R. Sheen. Nav. dj.

³¹Swan, A.; S. Brown. Authors and electronic publishing : The ALPSP research study on authors' and readers' views of electronic research communication. <http://www.alpsp.org/publications/pub5.htm> (2003-05-27)

³²Gadd, E.; C. Oppenheim; S. Proberts. Nav. dj.

³³Isto.

su sami autori upoznati s autorskim pravom i koliko ih ono zanima. Istraživanje zaštite autorskog prava na mnogim sveučilištima pokazalo je da akademsko osoblje rijetko pozna i razumije tu politiku.^{34,35}

Indiferentnost i nedovoljno poznavanje autorskog prava, rezultat je činjenice da je znanstvenicima najvažnije priznanje i samo objavljivanje rada. Jednom kada je rad prihvaćen, većina autora potpisat će bilo kakav ponuđeni ugovor, što u većini slučajeva podrazumijeva prepuštanje svih autorskih prava.³⁶ Gotovo da bi se moglo reći kako autori predaju svoje autorsko pravo u zamjenu za objavljivanje.

Kritičnost ovakve situacije prepoznata je u svjetskim krugovima već sredinom 1990-ih godina kada se javljaju sve jači i brojniji glasovi za promjenom kao i prijedlozi da znanstvenici prestanu prepuštati autorsko pravo izdavačima. Međutim, s druge strane, prisutni su glasovi, ne samo izdavača, koji brane postojeće stanje. Tako su, primjerice, rezultati istraživanja akademskog osoblja pokazali da neki autori ne žele promjene i "oslobođenje" od izdavača.^{37,38} Na ovakav stav nadovezuje se Petersovo³⁹ pitanje: "Bi li znanstvenici povukli svoje radove pri saznanju da ne mogu zadržati autorsko pravo?" S obzirom na postojeći odnos znanstvenika prema autorskom pravu, nije za očekivati da bi tako postupili.

Prema istraživanju provedenom u okviru projekta RoMEO,⁴⁰ 41 posto autora prepušta svoje autorsko pravo izdavaču svojevoljno, 49 posto će to učiniti nerado, a samo 3 posto autora inzistira na zadržavanju autorskog prava. Ranije istraživanje iz 1999. pokazuje da 61 posto autora smatra da autorsko pravo treba ostati autoru.⁴¹

Znanstvenici sporo shvaćaju da se trebaju aktivno uključiti u postupak stvaranja zakona i mijenjanje postojeće prakse kako bi za sebe osigurali autorsko pravo koje im pripada. Kao što Strong naglašava: "Zaboravljamo da je autorsko pravo društveni ugovor, više nego druga vrsta vlasništva njegovo postojanje ovisi o dogovoru/privoli svih strana",⁴² što u današnjem odnosu izdavača i autora posebno dolazi do izražaja.

2.4 Nove inicijative

Sve su brojnije inicijative prema kojima autori više ne bi trebali prepuštati autorsko pravo izdavačima. Radna skupina članova Američke akademije znanosti i umjetnosti u svojoj studiji *The transition from paper* izrazila je mišljenje prema kojem bi se znanstveni radovi nastali uz potporu državnih organizacija morali moći slobodno distribuirati prema autorovu nahodanju (u časopisima, elektroničkom poštom ili drugim modelima koji će se pojaviti), koji pritom zadržava

³⁴Okerson, A. Nav. dj.

³⁵Bennett, S. Nav. dj.

³⁶Law, D. G.; R. L. Weedon; M. R. Sheen. Nav. dj.

³⁷Swan, A.; S. Brown. What authors really want : the ALPSP author survey.

³⁸Bennett, S. Nav. dj.

³⁹Peters, S. Nav. dj.

⁴⁰Gadd, E.; C. Oppenheim; S. Proberts. Nav. dj.

⁴¹Swan, A.; S. Brown. What authors really want : the ALPSP author survey.

⁴²Strong, W. S. Copyright in a time of change. // Journal of electronic publishing 4, 3(1999) <http://www.press.umich.edu/jep/04-03/strong.html>

autorsko pravo.⁴³ Radna skupina zalaže se za model prema kojem bi autori s izdavačima/uredništvima časopisa sklopili neekskluzivne licencne ugovore širokog raspona. Na taj bi način autorima ostalo pravo na neformalnu distribuciju preko mrežnih poslužitelja, diskusijskih lista i sl., uz navođenje časopisa u kojem je rad objavljen. Izdavačima bi licencija omogućila korištenje rada u tiskanom ili elektroničkom obliku, uključivanje radova u, npr., baze elektroničkih časopisa, arhive i sl.

Ovakav model, smatraju, ne bi naštetio izdavačima jer je dobrobit trojaka: znanstvenici mogu brzo distribuirati, pročitati i odgovoriti na nove rezultate, izdavači mogu ponuditi značajnu dodatnu vrijednost korištenjem novih mogućnosti digitalnog okruženja koja nadilazi ono što može ponuditi autor kao pojedinac (npr., veće mogućnosti pretraživanja), a javnost može brzo doći do novih informacija.

Stav je ove Radne grupe umjeren i izražava potrebu da se pri procjeni i oblikovanju nove izdavačke politike preispita ekstrem neograničenog objavljivanja kao i trenutna praksa da izdavači preuzimaju autorsko pravo ograničavajući sve druge oblike distribucije. To podrazumijeva i razmatranje alternativnih oblika objavljivanja koji se u nekoj mjeri moraju zaštititi.

Već je isticana svojevrsna tradicija da znanstvenici bez naknade objavljuju rezultate svojih istraživanja u znanstvenim časopisima. No, brojni su slučajevi kada autor za objavljivanje plaća izdavaču, što uglavnom izaziva veliko protivljenje.^{44,45} Na potonjem Cornet i Vollaard⁴⁶ grade svoj model prema kojem bi znanstvenici objavljivanje rada izdavačima trebali plaćati novcem umjesto autorskim pravom. Budući da autorsko pravo povezuje tržište časopisa s tržištem radova, plaćanjem bi se ta veza ukinula. Ovakav model omogućio bi pojačanu diseminaciju rezultata istraživanja jer u situaciji kada izdavači ne bi posjedovali autorsko pravo, cijene pretplate časopisa više ne bi bile toliko visoke. Također bi došlo do konkurencije između izdavača i inovacija na tržištu procjene kvalitete; izdavači bi morali privući autore da predaju radove na recenziranje. I naposljetku, ovakav bi model poticao konkurenciju i inovaciju u distribuciji.

Willinsky se zalaže za model otvorenog pristupa koji bolje služi znanstvenim interesima, kao i intelektualnoj djelatnosti uopće, a autorima je pogodniji što se tiče autorskog prava. Mogućnost slobodnog i izravnog pristupa radovima mnogi znanstvenici smatraju velikom prednošću elektroničkih časopisa,⁴⁷ a s takvim stavom znanstvenika u svezi je i činjenica da su radovi dostupni na mreži citiraniji.⁴⁸

⁴³Bachrach, S. et al. Nav. dj.

⁴⁴Isto.

⁴⁵Willinsky, J. Nav. dj.

⁴⁶Cornet, M.; B. Vollaard. Nav. dj.

⁴⁷Konjević, S.; I. Pažur. Korištenje i prihvatanje elektroničkih časopisa : istraživanje korisnika Knjižnice Instituta "Ruđer Bošković". // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 45, 3-4(2002); 169-183.

⁴⁸Lawrence, S. Online or invisible? // Nature 411, 6837(2001), 521. <http://www.neci.nec.com/~lawrence/papers.html>

3 Hrvatski izdavači znanstvenih časopisa

3.1 Cilj i metodologija istraživanja

Specifičnost je objavljivanja znanstvenih časopisa u Hrvatskoj ponajprije to što se ne radi o velikim komercijalnim izdavačima poput Elseviera, Springera i sl., već su to mali, nekomercijalni izdavači – akademske ustanove, strukovna društva, fakulteti i srodne ustanove koje najčešće izdaju po jedan naslov. Iznimka je HAZU koja izdaje veći broj časopisa iz različitih znanstvenih područja. Također se radi o časopisima koji nemaju jako financijsko zaleđe i u znatnoj mjeri ovise o financijskim sredstvima koje dodjeljuje Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske (MZT).

Istraživanje izdavačke politike, odnosa prema autorskom pravu i odnosa prema samoarhiviranju provedeno u okviru projekta RoMEO poslužilo je kao poticaj za istraživanje stavova i politike izdavača hrvatskih znanstvenih časopisa.

Cilj ovog istraživanja bio je utvrditi u kojoj mjeri hrvatski izdavači časopisa prihvaćaju dodatno objavljivanje radova u alternativnim digitalnim oblicima, odnosno na osobnoj mrežnoj stranici, *preprint* i *postprint* arhivu.

U prvoj fazi ovog istraživanja korištena je metodologija primijenjena u okviru projekta RoMEO, tj. prikupljani su podaci s mrežnih stranica.⁴⁹ Kao polazište za analize poslužio je popis znanstvenih časopisa koji su izlazili uz financijsku potporu MZT-a u razdoblju od 1995. do 2001. (<http://www.mzt.hr/mzt/hrv/informacije/publi/casopisi/casopisi.htm>).⁵⁰ Da bi se moglo provesti istraživanje temeljeno na spomenutoj metodologiji, od ukupno 223 naslova izdvojeno je 118 naslova koji imaju elektroničku inačicu. Pregledavanje mrežnih stranica tih časopisa pokazalo je da one ne pružaju tražene podatke; ni u jednom slučaju nisu pronađene stranice s jasno definiranom izdavačkom politikom prema autorskom pravu niti ugovor za prijenos autorskog prava. Kao jedini izvor traženih podataka poslužile su upute autorima, no ni njih u većini slučajeva nije bilo. Tek 23 časopisa u uputama za autore navodi kratak tekst o “*objavljivanju neobjavljenih radova*”, što navodi na zaključak da se ne dopušta neki oblik prethodne publikacije, međutim bilo koji oblik elektroničkog izdavaštva ni u jednom slučaju nije eksplicitno spomenut.

Zbog tako oskudnih i nejasnih podataka, te pretpostavke da se u uputama autorima podrazumijevaju prije svega tiskane publikacije, provedeno je dodatno ispitivanje izdavača časopisa uz pomoć anketnog upitnika koji se sastojao od tri pitanja.⁵¹ Pretpostavljalo se da će odgovori na ta pitanja dati sliku o stavu i odnosu prema autorskom pravu znanstvenika.

⁴⁹Strani časopisi eksplicitno na svojim mrežnim stranicama iznose što autori mogu ili ne mogu sa svojim radovima, mogu li ih arhivirati u *postprint* arhiv, staviti na osobnu mrežnu stranicu i sl. Također se često nalazi i ugovor za prijenos autorskog prava. Dakle, dostupni su podaci iz kojih je lako iščitati izdavačev odnos prema autorskom pravu.

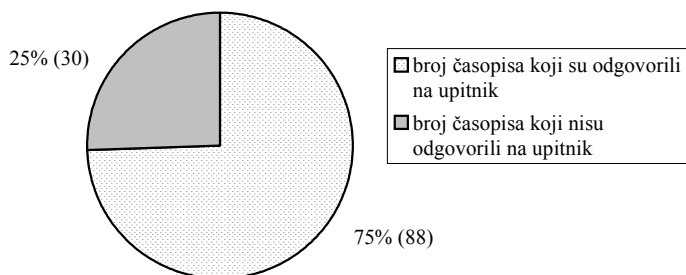
⁵⁰Naslovi navedeni na listi MZT-a nisu provjeravani; serijske publikacije koje nisu časopisi nisu izlučene s popisa.

⁵¹1. Objavljujete li radove koji su već prije u nekom obliku objavljeni na internetu (*preprint* arhiv, osobna mrežna stranica). 2. Dopuštate li da recenzirane i objavljene radove u časopisu autor stavi na internet (na svoju osobnu mrežnu stranicu ili u *postprint* arhiv). 3. Ako Vaša izdavačka politika dopušta samoarhiviranje radova (*preprint* i *postprint* arhivi, osobne mrežne stranice), koje uvjete autor mora poštivati?

Anketiranje je obavljeno putem elektroničke pošte i telefonom u lipnju, kolovozu i početkom rujna 2003.

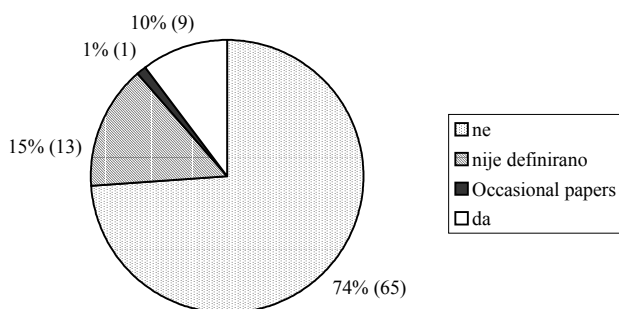
3.2 Rezultati istraživanja

Od 118 izdvojenih izdavača časopisa na anketni upitnik odgovorilo je njih 88 (75 posto). (Slika 1)

Slika 1. Broj anketiranih časopisa

Rezultati su pokazali da većina časopisa (njih 65 – 74 posto) ne dopušta neki oblik prethodnog objavljivanja rada (*preprint* arhiv ili osobna mrežna stranica), 9 (10 posto) časopisa objavljuje takve radove, dok 13 (15 posto) časopisa po tom pitanju nema definiranu izdavačku politiku i najčešće navode da nisu imali takve slučajeve, odnosno da nije bilo takvih zahtjeva autora. Publikacija *Occasional papers series* Instituta za javne financije posebno se izdvaja jer isključivo objavljuje engleski prijevod izabranih članaka već objavljenih u časopisu *Financijska teorija i praksa* (Slika 2).

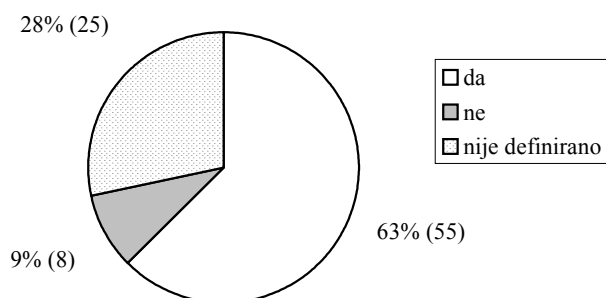

Slika 2. Odgovor na pitanje objavljuje li časopis prethodno objavljene radove (*preprint* arhiv, osobna mrežna stranica)

S druge strane, više od polovine izdavača časopisa (njih 55 – 63 posto) dopušta objavljivanje rada nakon što je već objavljen u časopisu, no zamjetan je i broj (25, odnosno 28 posto) onih koji nemaju točno definiranu politiku za takve slučajeve jer ih nije bilo, odnosno autori to nisu tražili (Slika 3).

Kao uvjet za naknadno objavljivanje traži se navođenje časopisa u kojem je rad prethodno objavljen. U dva časopisa prvo je potrebna privola izdavača.

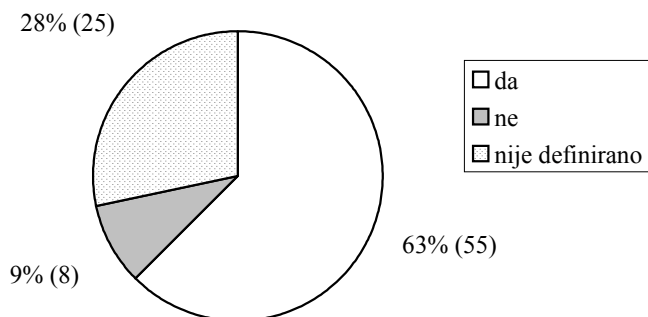
Tri časopisa eksplicitno navode da od autora ne traže prepuštanje autorskog prava i da s njim ne potpisuju takav ugovor. Kod časopisa koji ne dopuštaju naknadno objavljivanje (8 naslova), tri izdavača ipak dopuštaju i takvu mogućnost, ali samo u iznimnim slučajevima. Samo jedan časopis/izdavač ističe da s autorom potpisuje ugovor. Neki su izdavači istaknuli kako još nisu razmišljali i uopće uzeli u obzir nove mogućnosti koje pruža internet, te su im postavljena pitanja došla kao poticaj za reviziju izdavačke politike što je zapravo najdragocjenije postignuće provedenog ispitivanja.

Slika 3. Odgovor na pitanje dopušta li časopis ponovno objavljivanje rada (na osobnoj mrežnoj stranici ili u *postprint* arhivu)

Dobiveni rezultati pokazuju da se važnost prvog objavljivanja rada u tiskanoj publikaciji snažno ukorijenila te se kao takva prenosi i u digitalni medij (što se poklapa s rezultatima prije navedenih istraživanja); 44 (68 posto) časopisa ne dopušta neki oblik prethodnog objavljivanja rada na mreži prije objavljivanja u tiskanom časopisu. S druge strane dopušta se naknadno objavljivanje u *postprint* arhivu ili na autorovoj osobnoj mrežnoj stranici.

Od ukupnog broja časopisa koji ne dopuštaju prethodno objavljivanje, njih 13 (20 posto) na pitanje o naknadnim oblicima odgovara kako nema definiran stav, što upućuje da vrlo vjerojatno uopće nemaju definiranu izdavačku politiku u svezi elektroničkih oblika objavljivanja, a na prvo pitanje odgovaraju niječno zbog prije spomenute tradicije prvog objavljivanja rada. Tek 8 (9 posto) časopisa na oba pitanja odgovara niječno (Slika 4). U jednom se slučaju navodi kao razlog to što autori dobivaju honorar, a u drugom da s autorom potpisuju ugovor o predaji autorskog prava.

Slika 4. Odnos niječnog odgovora na prvo pitanje i potvrdnog odgovora na drugo pitanje

4 Zaključak

Svekolike mijene suvremenog izdavaštva izazvale su preispitivanje dosadašnje prakse i odnosa prema autorskom pravu uopće. Znanstvenici u ulozi autora nalaze se u posebnoj poziciji koja izlazi iz okvira ostalih vrsta autorstva ponajprije zbog uvriježene prakse prepuštanja autorskog prava izdavaču bez financijske naknade. Takva je situacija s razvojem interneta i elektroničkih oblika izdavaštva dovedena u pitanje što je rezultiralo pojavom novih modela objavljivanja pa i odnosa prema autorskom pravu.

Autori su sve osvješteniji i sve više teže zadržavanju autorskog prava premda ga velik broj nedovoljno poznaje i nije upućen na koji način može utjecati na promjenu dosadašnje prakse.

Promjenama su zasigurno doprinijele i sve brojnije inicijative za stvaranje elektroničkih arhiva besplatno dostupnih znanstvenih radova što je izazvalo zabrinutost izdavača da znanstvenici više neće objavljivati u njihovim časopisima. Sve je to pripomoglo da se dosadašnja situacija potpune dominacije izdavača i podložnosti autora polako počela mijenjati u korist autora. Izdavači su tako postali senzibilniji prema objavljivanju rada u *preprint* i *postprint* arhivima, a autori više nužno ne moraju prepustiti izdavaču svoje autorsko pravo. Jedan od elemenata koji svakako može u velikoj mjeri utjecati na znanstvenike da traže zadržavanje autorskog prava jest informiranost o njemu, u čemu bi bitnu ulogu mogle imati knjižnice.

Ispitivanje hrvatskih časopisa nije imalo namjeru dublje istražiti njihov odnos prema autorskom pravu kao ni sve čimbenike koji u hrvatskom izdavaštvu znanstvenih časopisa utječu na odnos prema objavljivanju u digitalnom mediju, već samo dati opći uvid u shvaćanje i odnos prema autorskom pravu, te koliko su hrvatski izdavači uopće svjesni novih modela objavljivanja znanstvenih radova. Prikupljeni rezultati ispitivanja nisu bitno drugačiji od prije spomenutih istraživanja u drugim zemljama, premda u Hrvatskoj izdavači od znanstvenika u rijetkim slučajevima traže prepuštanje autorskog prava.

Izdavači nisu naklonjeni prethodnom objavljivanju rada u *preprint* arhivu ili na osobnoj mrežnoj stranici, no isto tako autori mogu u velikoj mjeri slobodno raspolagati svojim radovima što se tiče naknadnog objavljivanja u *postprint* arhivu ili na osobnoj mrežnoj stranici. Za razliku od drugih spominjanih istraživanja, u Hrvatskoj je zamjetan broj časopisa koji nemaju definiranu izdavačku politiku za navedene slučajeve.

Premda se može dobiti dojam da su hrvatski izdavači liberalni po pitanju preuzimanja autorskog prava od autora, iscrpnije istraživanje zasigurno bi pokazalo nedovoljnu osviještenost i upoznatost s autorskim pravom, kako izdavača, tako i samih autora, kao što se pokazalo i u drugim sličnim istraživanjima.

Već i sama činjenica da od 223 časopisa gotovo polovina nema ni elektroničku inačicu, govori o nedovoljnoj iskorištenosti pogodnosti novog medija. Upravo izdavači iz malih zemalja mogu pomoću interneta osigurati veću i jeftiniju distribuciju radova objavljenih u časopisima. Besplatno dostupni radovi također osiguravaju i veću vidljivost. Stoga bi bilo poželjno da hrvatski izdavači omoguće besplatan pristup cjelovitom tekstu radova, svakako sa sažecima na engleskom jeziku, ili barem dopuste još neki oblik naknadnog objavljivanja.

LITERATURA

- Bachrach, S. et al. Who should own scientific papers? // *Science* 281, 5382 (1998), 1459-1460.
http://xxx.lanl.gov/blurb/policy_forum.html
<http://www.library.yale.edu/~llicense/POLICYF.HTM>
- Bennett, S. Author's rights. // *Journal of electronic publishing* 5, 2(1999).
- Bloom, F. E. The rightness of copyright. // *Science* 281, 5382(1998), 1451.
- Cornet, M.; B. Vollaard. Tackling the journal crisis : working paper 121. <http://www.cpb.nl/nl/pub/werkdoc/121> (2003-06-13)
- Cox, J.; L. Cox. Scholarly publishing practice : the ALPSP report on academic journal publishers' policies and practices in online publishing. <http://www.alpsp.org/news/sppsummary0603.pdf> (2003-09-10)
- Gadd, E.; C. Oppenheim; S. Proberts. RoMEO studies 1 : the impact of copyright ownership on academic author self-archiving. // *Journal of documentation* 59, 3(2003), 243-277. <http://www.lboro.ac.uk/departments/lis/disresearch/romeo/RoMEO%20Studies%201.pdf>
- Gliha, I. Autorsko pravo : zbirka propisa, uvodni tekst, stvarno kazalo : prema stanju na dan 6. travnja 2000. Zagreb : Informator, 2000.
- Hugenholtz, P. B. Copyright vs. freedom of scientific communication. // *Learned publishing* 13, 2(2000), 77-81.
- Konjević, S.; I Pažur. Korištenje i prihvaćanje elektroničkih časopisa : istraživanje korisnika Knjižnice Instituta "Ruđer Bošković". // *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 45, 3-4(2002), 169-183.

Law, D. G.; R. L. Weedon; M. R. Sheen. Universities and article copyright. // *Learned publishing* 13, 3(2000), 141-150.

Lawrence, S. Online or invisible? // *Nature* 411, 6837(2001), 521.
<http://www.neci.nec.com/~lawrence/papers.html>

McKnight, C. Copyright in the electronic domain : an author's view. // *Library management* 17, 8(1996), 30-33.

Melinščak-Zlodi, I. Elektronički arhivi : revolucija u pristupu znanstvenim informacijama? // 5. seminar Arhivi, knjižnice, muzeji : mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture : zbornik radova / uredile Mirna Willer i Tinka Katić. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2002. Str. 108-120.

Okerson, A. Whose article is it anyway : copyright and intellectual property issues for researchers in the 90s. // *Notices of the AMS* 43, 1(1996).

Peters, S. Changing attitudes to copyright. // *Learned publishing* 12, 1(1999), 45-46.

Strong, W. S. Copyright in a time of change. // *Journal of electronic publishing* 4, 3(1999).
<http://www.press.umich.edu/jep/04-03/strong.html>

Swan, A.; S. Brown. Authors and electronic publishing : The ALPSP research study on authors' and readers' views of electronic research communication. <http://www.alpssp.org/publications/pub5.htm> (2003-05-27)

Swan, A.; S. Brown. What authors really want: the ALPSP author survey. <http://www.alpssp.org/swan.pdf>, <http://www.alpssp.org/publications/pub1.htm> (2003-06-27)

Willinsky, J. Copyright contradictions in scholarly publishing. // *First Monday* 7, 11(2002).
http://firstmonday.org/issues/issue7_11/willinsky/index.html (2003-06-09)